

KADIN-ERKEK İLİŞKİLERİ ÖRNEĞİNDE “TÜRK GRUP DAVRANIŞI”

Erol GÖKA*

ÖZET

Bilinen Türk tarihi boyunca Türk adı verilen büyük gruplarda değişmeyen, görece sabit kalan grup davranışlarına “Türk grup davranışı” adını veriyoruz. Türk grup davranışının birçok alanda bulunabilecek olan örneklerinden birisi de toplumsal cinsiyet rolleridir.

Bilinen Türk tarihi boyunca, Türk büyük grup davranışında, kadın-erkek ilişkilerinin diğer alanlarında tarihsel ve toplumsal değişime paralel olarak birçok değişiklikler görülmekle birlikte, toplumsal cinsiyet rolleri neredeyse hiç değişmemektedir. Türkler, Göktürklerden bu yana ekzogamik-anaerkil çok eski zamanlardaki toplum yapısının izlerini her zaman korumuş, bu nedenle kadına çok önem veren kendine özgü bir pedersahiliğe, katı bir namus anlayışına dayanan, tek-eşli bir toplumsal cinsiyet örüntüsünü grup davranışı olarak benimsemişlerdir.

Anahtar kelimeler:

Grup davranışı, Türk grup davranışı, tarihsel psikoloji, Türklerde toplumsal cinsiyet rolleri

Bilinen Türk tarihi boyunca, değişime direnerek görece sabit kalmaları ve grup psikodinamiklerimizin temelleri üzerinde yükselmeleri nedeniyle “Türk grup davranışı” adını verdiğimiz davranış örüntülerinin bugün yaşanan somut biçimlerine birçok örnek verilebilir. Türkiyatçıların ustalıklı fark ettikleri İslâmiyet’in kabulüne rağmen bugün bile yaşayan Şamanizm kalıntısı inanç ve uygulamalar;¹ sosyal antropologların ve Türk folkloru araştırmacılarının diğer çalışmalarından ayrı olarak Türklerin

* Doç. Dr., Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi I. Psikiyatri Kliniği Şefi/erolgoka@erolgoka.com

¹ Abdülkadir İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1998, I, 462- 480; Aynı mlf., *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2000; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK Yayınları, Ankara 2002, 2. Baskı, II, 175, 322, 468, 509; Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektâşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2000; Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 227.

hastalık-sağlık² ve çocuk³ konusundaki tutumlarıyla ilgili çalışmaları bunlara örnek olabilir. Biz ise bugüne kadar “Türk grup davranışı” alanındaki çalışmalarımızın ilk taslaklarını, çeşitli yerlerde bilimsel çevrelerin geribildirimlerini alabilmek amacıyla deneme niteliğindeki yazılarla ifade etmeye çalıştık. Türklerin “sözlü kültürleri”⁴; “piknik sevgileri”⁵; “su ile ilişkileri”⁶; “trafik tutumları”⁷; “özel bir kişiye bağlılıkları ve itaati önemsemeleri”⁸; “gösteriş düşkünlükleri”⁹; “mafıyöz toplum yapıları”¹⁰; “savaşçı eğilimleri”¹¹; başka uygarlık öğelerini kolayca benimsemeleri,¹² gibi denemeler bunlardandır. Bu çalışmalar elbette deneme niteliğindedir ve buna göre değerlendirilmeleri gerekir...

Şimdi ise “Türk grup davranışı”nın hem ana görünümünden olan hem de grup psikolojimizin temellerinden birini oluşturan bir örnek sunmak istiyoruz. Bu örneğimiz kadın-erkek ilişkileri ve toplumsal cinsiyet rolleri alanındandır ve başka isimler altında olsa da “Türk grup davranışı”nın en çok tartışılan bölümünü oluşturur.

Türklerde kadın-erkek ilişkilerinin, cinsiyet rolleri dışında kalan yanlarının oldukça tarihsel, yani zamana ve mekâna bağlı olduğu tartışmaya yer bırakmayacak kadar açıktır. Ancak ilginç olan ve bizim bilinen

² Muharrem Kaya, “Eski Türk İnanışlarının Türkiye’deki Halk Hekimliğinde İzleri”, *Toplumbilim*, S. 13 (2001), s. 81- 93.

³ Sedat V.Örnek, *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1979.

⁴ Erol Göka, “Sözlü ve Yazılı Kültürün Ortasında: Türkiye’de.” *Bilimlerin Vicdanı Psikiyatri*, Ütopya Yayınları, Ankara 1999, s. 162-178; Aynı mlf., “Okur Yazarlık Oranımız Gerçekte Ne Kadardır?” *Radikal-2*, 22 Temmuz 2001; Aynı mlf., “Türkler İnternette Devrim Yapıyor Olabilirler mi?” *Radikal-2*, 5 Ağustos 2001.

⁵ Erol Göka, “Türklerin Şaşırtıcı Piknik Sevgisi”, *Radikal-2*, 29 Temmuz 2001.

⁶ Erol Göka, “Su İle Mahrem Maceramız”, *Radikal-2*, 12 Ağustos 2001.

⁷ Erol Göka, “Türkler Trafikte Neden Canavar Kesilirler?”, *Radikal-2*, 15 Temmuz 2001.

⁸ Erol Göka, “İnsan Sevgisi mi, İnsana Tapıcılık mı?”, *Radikal-2*, 26 Ağustos 2001; Aynı mlf., “Burası Türkiye, İtaattir Burada Her İşin Başı”, *Radikal-2*, 14 Nisan 2002.

⁹ Erol Göka, “Gösteriş ve Şatafat Türk’ün Şanıdır”, *Radikal-2*, 31 Mart 2002.

¹⁰ Erol Göka, “Mafıyöz Bir Toplum muyuz?” *Virgül*, 52, Haziran 2002, s. 64- 66.

¹¹ Erol Göka, “Yaklaşan Savaş ve Koçlar”, *Radikal-2*, 27 Ekim 2002; Aynı mlf., “Türklerin Savaşçı Zihni”, *Stratejik Analiz*, 3/31, Kasım 2002, s. 6.

¹² Erol Göka, “Tarih Sahnesinin Geç Kalmış Aktörü: Türk ve Zihniyeti”, *Türkiye ve Dünyada Yarın*, 2/17, Eylül 2003, s. 28-30; Aynı mlf., “Türk’ün Uygarlıkla İmtihanı”, *Türkiye ve Dünyada Yarın*, 2/18, Ekim 2003, s. 30-32.

Türk tarihi boyunca neredeyse değişmeden kaldığı için “Türk grup davranışı” olarak kodlamamızı gerektiren olgu, toplumsal cinsiyet rollerinin sebat etmesidir. Türklerde kadın-erkek ilişkileri, çok kolay biçimde tarihsel ve toplumsal koşullar tarafından biçimlendirilirken, cinsiyet rolleri şaşırtıcı biçimde pek değişmeden kalmaktadır.

Türk grup davranışında kadın-erkek ilişkileriyle ilgili olarak bugüne kadar kafaları kurcalayan, ideolojik ve hatta akademik tartışmalara kaynaklık eden en önemli soru, Türklerin kadın özgürlüğünü hiçe sayan tutumlarının İslâmiyet’in kabulüne bağlı olup olmadığıdır. Tartışmanın tarafları, çoğu kez konuyu ayrıntılarıyla ele almak yerine “Türk” ve “İslâmiyet” sözlerine atfettikleri siyasal içeriğe göre, bu soruya cevap verme yoluna gitmişler; zengin tarihsel malzeme yığını arasından kendilerini destekleyecek birkaç olguyu bulmakta zorlanmamışlardır. Bu tartışmalarda, gerek beşerî bilimlerdeki yöntem araştırmalarının ulaştığı düzey, gerek İlber Ortaylı gibi hayranlık uyandıran bilgi birikimi ve sorunların künhüne varan bir kavrayış gücü sergileyen tarihçilerimizin söyledikleri çoğu kez göz önünde bulundurulmamıştır.

Mekân ayrılığının sorumlusu, İslâmiyet değil yerleşik hayat

Osmanlı toplumunda aile yapısını inceleyen çalışmasında Ortaylı¹³, şu saptamayı yapar: “Nomos-namus anlayışı, nepotizm (gohumbazlık) ki sülale ve aşireti ve hemşehrileri kapsar; pederşahî düzen, kadın-erkek ayırımına dayanan ve bu nedenle iki cinsin birlikte paylaşmadığı hayatın sosyal ve kültürel kalıpları her din mensubu için ortak geçerli kurallar ve engellerdir ve bu keyfiyet ortak hatları olan bir hayat tarzı yaratmıştır.” Ortaylı’ya göre, Osmanlı toplumsal yaşamında, kadın-erkek ilişkilerinde dinsel farklılıklar belirleyici bir öneme sahip değildir; Hıristiyan köylü gelinle Müslüman köylü gelinin hayatı ve içlerine doğdukları çevre birbirinden çok az farklıdır. Hatta öyle ki, “dünyada pederşahilik, ırz ve namus mefhumları ve kanunlarla da iki cins arasındaki ayırım yönünde hiçbir benzerlik Ermeni ve Türk ailesinin benzerliğiyle mukayese edilemez. Aslında Rum-Ortodoks, Musevi aileler de farklı değildir”.¹⁴ Tarihçimiz Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki halkın, hangi inançtan olurlarsa

¹³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul 2000, s. 8.

¹⁴ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 6.

olsunlar “millet” sistemi içinde ortak bir hayat tarzını paylaştığı saptamasını yapmaktadır.

Ortaylı, çalışmasında Türk tarihi içinde Osmanlı kültürünün aile hayatı açısından farklı bir dönem arz ettiği ve özellikle kadın-erkek ilişkilerinin formatında hiç de etnik ya da dinsel kültüre bağlı bir süreklilik bulunmadığı sonucuna ulaşmaktadır. Etnisite ve din, tarih yorumunda böyle belirleyici bir etkiye sahip değilse, bu belirleyici etki nereden gelmektedir? Coğrafyadan kaynaklanan bir kültürel atmosfer Ortaylı için daha önemlidir: “Bizde Germen toplumlarındaki gibi kadınla erkeğin beraber yaşaması söz konusu değil, bu çok önemli, bilinmesi gereken bir nitelik. Bu durum aşağı yukarı Akdeniz coğrafi kültürel kuşağını kapsıyor, Müslümanı, Hıristiyanı ve Yahudisiyle hep bu kültür kuşağının adamları. Meselâ eski Floransa tarihine baktığımız zaman, 13. 14 ve 15. yüzyıllarda genç kızların sadece Pazar günleri, mürebbiyeleri yanında olarak Pazar ayını için kiliseye gidip gelebildiğini; bunun dışında bütün zaman evlerinde konaklarında kapalı olduğunu görürüz... Meselâ Katolik Floransa’da cariyelik diye bir müessese vardır... hatta Bizans sarayında harem ağası vardır ve bu toplumlarda kadın erkek temelde ayrı yaşamaktadır... Bu ülkelerin bir kısmında karnaval ve festival geleneği yoktur. İtalya’da karnavallarda bir ara kadınların ve erkeklerin bir arada eğlenmeleri sınırlıydı. Halbuki Kuzey’de daha çok birlikte eğlenmesini bilirler”.¹⁵ Yani kadın-erkek ilişkisi formatının temellerinden birisi olan kadın ve erkeğin ayrı yaşam mekânlarında bulunmasının nedeni Ortaylı’ya göre, coğrafya, daha doğrusu coğrafyanın sağladığı olanaklar nedeniyle yerleşik hayata erken geçilmesidir. Akdeniz kültür havzasında yerleşik hayata çok erken geçilmiş; bu yüzden kadınlar ve erkekler kendileri için ayrı yaşam mekânları oluşturmuşlardır. Barbarlık safhası erken bırakıldığından, endüstri toplumuna da geç girdiklerinden bu Akdeniz kültüründe aslında erkekler de geleneksel şehir hayatının sonucu olarak kendi içlerinde özgür değildir. İşte bu yüzden Türk romanında kadın-erkek ilişkisi sağlıklı, gerçek bir diyalog olarak asla anlatılamaz. “İstedığı kadar dahi olsun Türk romancısı L. Tolstoy’un şansına sahip değildi; çünkü Anna Karenina’nın yaşadığı cemiyet yok.”¹⁶

İlber Ortaylı için “Akdeniz kültür havzası” kavramı, bu topraklarda görülen birçok toplumsal-tarihsel olguyu açıklamak da anahtar bir role

---

¹⁵ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 115-116.

¹⁶ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 119.

sahiptir ve gerçekten de bu kültür havzasında altı yüz yıl gibi uzunca bir dönem ikamet etmiş Osmanlı toplumundaki aile yaşamının birçok görüntüsü, bu kavram sayesinde belli bir açıklık kazanmaktadır. Ama Türk grup davranışını ya da Türk tarihine geriye doğru bakıldığında en kalıcı ya da direşken toplumsal davranış kalıplarının neler olduğunu anlamayı sorun edinen bakışımız, İlber Ortaylı'dan bu bilgiyi almakla birlikte daha gerilere doğru uzanmak zorundadır.

Büyük Türkiyatçıların eserlerinin rehberliğinde gerilere, Orta Asya'ya doğru gidildiğinde ise kadın-erkek ilişkileri manzaraları, özellikle kamusal alanda "Akdeniz kültür havzası"ndan oldukça farklıdır. Cinsler arasında toplumsal alanda çok az farklılık vardır; toplumsal rollerde hatta giyimde ve yaşam biçiminde büyük bir benzerlik göze çarpar. "Kadın örtünmez, haremde kalmaz, erkeklerden ayrı yaşamaz. Hatta aşırı serbest oldukları da söylenebilir... Erkeklerle bayramlara, şöenlere ve içki alemlerine katılır; onlarla kımız ve şarap içerek sarhoş olurlar. Yalnızca katılmakla kalmaz, şöenleri, içki alemlerini bizzat düzenler ve davetler verir. Kocasını evde olmadığı zamanlarda misafirini tüm ev sahibi görevlerini yerine getirerek ağırlar. Ata erkekler gibi biner, bu, Avrupalıları çok şaşırtır. Ok atar, öküz arabalarını kullanır... kocaları dama oynarken onlar futbol oynarlar. Kendi işleriyle uğraşır, pazara gider ve kocasını paketlerini taşır.. ava ve savaşa katıldıkları da olur.... Genç kızlar erkeklerle rekabet ederler, onlarla dövüşüp güreşmekten hiç çekinmezler... XI. yüzyıl Müslüman yazarları, kadınların eşlerini seçmede özgür olduklarından söz ederler, gelenek ve göreneklerindeki serbestliğin altını çizer".¹⁷

Her ne kadar Karahanlılar, Harezmsahlar ve Gazneliler gibi Akdeniz kültür havzasına dahil olmayan erken Müslüman-Türk devletlerinin şehir hayatında İslâm olmanın getirdiği özellikler görünmeye yani kadın-erkek ayrı yaşam mekânları ayrılmaya başlamışsa da Ortaylı aslolanın "Akdeniz kültür havzası" değil, yerleşik hayata geçilmesi olduğunu söyleyerek tezini savunmayı sürdürebilir. Zaten tartışmadaki güçlük de asıl buradan kaynaklanmaktadır. Türklerin kitlesel ve kurumsal biçimde yerleşik hayata geçmeleriyle, İslâmiyet'i seçmeleri hemen hemen aynı zamanlara rastlamakta; toplumsal değişiklikte hangi etkenin belirleyici bir rol oynadığı kolayca ayırt edilememektedir. Ama Türklerin İslâmiyet'i kabulünden

---

¹⁷ Jean-Paul Roux, *Orta Asya*, (Çev. Lale Aslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001, s. 272-274.

sonra da özellikle göçebe yaşayanlarda kadın-erkek ilişkilerinde yukarıda sözünü ettiğimiz manzaranın pek değişmediği söylenebilir. Bu gerçekten yola çıkarak yerleşik hayata geçilmesinin kadın-erkek ilişkilerinin formunu kökten değiştirdiği konusunda İlber Ortaylı ve diğer bazı bilimcilerin¹⁸ yaptıkları saptama, oldukça uygun gibi görünmektedir. Kadın-erkek ilişkisinin toplumsal biçimini belirleyen ana etken din vs. değil doğrudan doğruya yerleşik hayata geçilip geçilmemesidir. Toprağa bağlı bir hayata geçilmesi, kadının tecridi, toplumsal yaşamdan uzaklaşması sonucunu doğurmuştur.

Ortaylı'nın kendi uzmanlık alanında, uzun emek vermenin sonucu yapmış olduğu bu saptamalara itiraz etmemiz uygun değildir. Ancak yerleşik hayata geçilmesinin kadının tecridini getirmesinin yanı sıra, pedersahî düzen ve namus anlayışından da sorumlu olduğu şeklindeki saptamayla ilgili endişelerimiz var. Zaten "Türk grup davranışı" araştırmamız açısından göçerlik ve yerleşiklik ayrımının getirdiği kadın-erkek ilişkilerindeki değişimleri belirlemekle sorun henüz bitmemiş; yalnızca cinsiyetler arasındaki yaşam mekânlarındaki ayrımların yerleşikliğe bağlı, tarihsel-toplumsal bir form olduğu ortaya çıkmıştır. Kadın-erkek ilişkilerinde "değişmeyen" in ne olduğunu anlayabilmek için Türk tarihinde kadın-erkek ilişkilerinin izini sürmeye devam etmemiz gerekmektedir.

Bilinemeyecek kadar eski zamanlar...

Türklerin tarihi ile ilgili çalışmaların üzerinde fikir birliğine vardıkları konulardan birisi, bilinen Türk tarihinin Göktürklerle birlikte (M.S. 552) başladığıdır.¹⁹ Göktürk öncesi dönemlerle ilgili bilinenler hem çok azdır hem de ciddî belirsizlikler bulunmaktadır; örneğin Hunların Türk olup olmadıkları bilinmemektedir.

İslâm dininin VII. yüzyılda ortaya çıkışıyla Göktürklerin kuruluşu arasında çok kısa bir zaman dilimi bulunmaktadır. Türklerin kitleler hâlinde Müslümanlaşmaları ise ancak X. yüzyılda başlamış, Türklerin büyük çoğunluğunun İslâmiyet dairesi içine dahil olmaları ancak XIV. yüzyılda mümkün olabilmıştır.²⁰ Türklerin dinle ilişkileri ve bu arada çok büyük çoğunluğunun İslâm dinini seçmeleri, bu süreçte yaşananlar, birçok ba-

¹⁸ İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 25.

¹⁹ Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara 1995.

²⁰ Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarih*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 239.

kımdan ve bu arada tarihsel psikoloji açısından bilimsel bir ilgiyi hak etmektedir. Kendi alanında bir ilk olması nedeniyle Saydam'ın *'Deli Dumrul'un Bilinci'* adlı çalışması,²¹ övgüye değerdir ve bilim tarihimizdeki yerini almıştır. Ancak Türklerin psikolojik antropolojisiyle ilgili bu ilk çalışma, oldukça sorunludur. Saydam, Dedem Korkut Kitabı adlı Oğuzname derlemesinde bulunan "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu" öyküsünden yola çıkarak, Türklerin İslâmiyet'i kabulünün "Şamanist-animist anacıl ruhsal örgütlenmeden, babacıl yöne yönelmesi" şeklinde bir analiz yapmaktadır. Bu değerlendirme, biraz sonra ele alacağımız gibi, tarihsel olarak uygun olmaması bir yana, yöntemsel olarak da hatalıdır. Çünkü Dede Korkut (Korkut Ata) efsaneleri hakkındaki yeni oluşmaya başlayan daha sağlam bilgilerimiz, Dede Korkut Kitabı'nın böylesi bir çalışma için hiç de uygun bir dayanak sağlamadığını göstermektedir. Dede Korkut efsaneleri, tüm Türk dünyasında değişik versiyonlarıyla, tarih boyunca şekil değiştirerek sözlü gelenek boyunca anlatıla gelmiştir; Dede Korkut da âdeta tüm Türk dünyasının ortak atasıdır. Bu ortak sözlü kültür ürünlerinin bazıları, ancak XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarında yazıya geçirilmeye başlanmıştır. Efsanelerin orijinal yazılı biçimleri dünyada iki kütüphanede (Dresden Kraliyet Devlet Kitaplığı ve Vatikan Kitaplığı) bulunmuştur ve iki ayrı metindir. Dresden nüshasındaki bir öykü ilk kez 1815'te Almanca'da yayımlanmış ve 1894'te ünlü Rus Türkiyatçı Barthold, öykülerin Rusçalarını yayımlamaya başlamıştır. Bunun ardından Rus Türkiyatçılar arasında sözlü Korkut efsanelerini derleme ve yayımlama modası başlamıştır.²² Bugün üzerinde konuştuğumuz Dede Korkut öyküleri, genellikle Dresden nüshasından alınma olup dili bile hâlâ tartışmalıdır; giderek daha doğru çevirileri yapılmakta, eskiden sanıldığı gibi, Azerbaycan Türkçesi ile değil, Doğu Anadolu ağız özellikleri karışmış Eski Anadolu Türkçesi ile yazıldığı anlaşılmaktadır.²³ Zaten kitaptaki öyküler, âdeta Anadolu'da geçmektedir.

Bu bilgilerin çoğu, Saydam'ın da malûmudur ama o nedense, Dresden nüshasındaki içeriğin IX-XI. yüzyıllar arasında oluştuğuna inanmakta, tezini bu inanç üzerinde geliştirmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda Türk-

²¹ M. Bilgin Saydam, *Deli Dumrul'un Bilinci*, Metis Yayınları, İstanbul 1997.

²² Abdulkadir İnan, "Kitab-ı Dede Korkut Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1998, I, 165-181; Fuzuli Bayat, *Korkut Ata: Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*, Karam yayınları, Ankara 2003.

²³ Semih Tezcan, Hendrik Boeschoten (hazırlayanlar), *Dede Korkut Oğuznameleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

lerin henüz yeni dinlerini tam olarak benimseyemedikleri gündelik hayatlarında eski inançlarının belirgin olduğu bir geçiş döneminin açık izleri olduğu doğru ama bu geçişin IX-XI. yüzyıllar arasında yapıldığının sanılması yanlıştır. Bizce Türklerin İslâmiyet'e geçişleri, bugün bile süren, dinamik bir süreçtir. Zaten Dede Korkut Kitabı'nın XVI. yüzyıl sonlarında yazıya geçirildiği ve sözlü Dede Korkut efsanelerinin Türk dünyasından XIX. yüzyılda Rus bilim adamları tarafından derlendiği göz önünde tutulduğunda, bu gerçek görülecektir. Demek ki geçişin izini taşıyan efsaneler, dolayısıyla Türklerin eski inançlarının izleri, geçişin başlangıcından çok uzun yıllar sonra bile, tarihsel olgular ve kültürel etkileşimlerle değişmekle birlikte (Örneğin Saydam'ın tezine dayanak yaptığı, Deli Dumrul öyküsünün bir Yunan efsanesinden alınarak ozanlarca Oğuzname şekline dönüştürüldüğüne dair güçlü kanıtlar vardır)²⁴ ayakta kalmışlardır.

İnancın dayanağı hatalı olunca, onun üzerine inşa edilen tez de hatalı olacaktır. Türklerin İslâmiyet'e geçişiyle birlikte şamanistik-animistik doğa-yanlı/ana-cıl ("matripetal") bilincinin, mutlak tinselliğin temsilcisi, baba-cıl ("patripetal") bir bilince sıçrama yaptığının²⁵ sanılması, tarihsel gerçeklikle uyumlu değildir.

Türk tarihi ve mitolojisi ile ilgili bilgilerimiz, çok az itirazlar olmakla birlikte²⁶ Türklerin a) anaerkil bir dönem yaşadıklarını ve b) ekzogamik bir topluluk olduklarını göstermektedir ve Türkiyat literatüründe bu dönemlerin kalıntılarıyla ilgili birçok bilgi bulunmaktadır. Anaerkilliği birazdan ayrıntılarıyla ele alacağız. Bugün hâlâ açık izleri görülen ekzogami örnekleri arasında ise şunları sayabiliriz: Kızların düğün türküleri "yad ellerden" "eloğlundan" yakınmalarla doludur; kız ve damat tarafının aralarında âdeta sembolik savaş olduğunu gösteren düğün ritüelleri açık ekzogami işaretleridir;²⁷ Müslüman olmalarına rağmen Başkurtlar hâlâ ısrarla dıştan evlenmeyi tercih ederler ve kız kaçırma, kaynataya yüz göstermeme, damat tarafının tüm erkeklerine dünür denmesi gibi ekzogami kalıntılarıyla yaşarlar;²⁸ "yeğen hakkı" diye bilinen erkek yeğenin dayıları

²⁴ F. Bayat, *a.g.e.*, s. 26.

²⁵ M. Bilgin Saydam, *a.g.e.*, s. 18.

²⁶ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1976, I, 133.

²⁷ Abdulkadir İnan, "Türk Düğünlerinde Exogami İzleri", *Makaleler ve İncelemeler*, I, 341-350.

²⁸ Sergey İ. Rudenko, *Başkurtlar*, (Çev. Roza-İklil Kurban), Kömen Yayınları, Konya 2001, s. 311-319.

ve hatta annesinin tüm erkek akrabalarının malları üzerinde hak iddia etmesi âdeti de²⁹ ekzogami işaretidir. Şimdi asıl tartışma konumuz olan anaerkilliğe gelebiliriz. Türk tarihi açısından bakıldığında Türklerin çok eski zamanlarda anaerkil bir dönem yaşadıkları hakkında tam bir fikir birliği vardır; sorun, anaerkilliğin olup olmaması değil anaerkillikten ataerkilliğe geçişin ne zaman olduğudur.

Araştırmalar anaerkillikten ataerkilliğe geçişin, bırakın Saydam'ın sandığı gibi, İslâmiyet'in kabulüyle olmasını Türklerin bilinemeyecek kadar eski olan tarihsel yaşantıları sırasında olduğunu açık biçimde göstermektedir. Hiçbir araştırmacı, anaerkillikten ataerkilliğe geçiş, Saydam gibi daha dün denilebilecek yakın bir zamanda olduğunu söylememektedir. Örneğin Ümit Hassan'ın çalışması,³⁰ tam da bu anahandan atahanlığa geçiş sorununu edinir ve ulaştığı sonuç şudur: "Şamanlık inanç sistemi, ... arkaik bir asla dayanır; dünya gelişimi bakımından tarihöncesi'ne aittir... Şamanlığın oluşum serüveni, takvimsel zaman bakımından, uygarlığın doğuşundan (Mezopotamya-Sümer) en az 20 bin ve 25 bin yıl öncesinde başlar...³¹ Şamanlık anahandanlığa dayanır. Şamanlık, ana hukuka dayalı kan örgütünün babahanlık tarafından değişime uğratıldığı gelişim boyunca varolmuş; kökenleri itibarıyla anahandanlığın silinememiş izlerini taşıyan ve zaman içerisinde hep babahanlık kalıbına dökülmeye çalışılmış bir inanç sistemidir... erken Şamanlık ile, temel özellikleri değişime uğratılmış ve örgütselliğin hem ürünü olma hem de onun sürdürülmesiyle maya rolünü oynama özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş Şamanlık, tabiatıyla bir tutulamaz."³² Şamanlıkla ilgili bildiklerimizin büyük bölümü, bu geç Şamanlık dönemine aittir. İlk şamanlar, erk kadınlarda olduğu için kadın oldukları hâlde, bilinen tarihte, Türkler esas olarak pederşahi bir toplumsal yaşam kurmuşlardır ve şamanlar, eski dönemlerin izini hatırlatacak biçimde kadın giysileri giyseler ve kadın sembelleri taşıyarak da artık erkekler arasından seçilmektedirler.³³ Yani Türklerin bilinen tarihi içindeki inanç sistemleri, anaerkilliğin izlerini taşıyan ama ataerkil nitelikteki Şamanlıktır; Türkler İslâmiyet'e geçmeden çok önceleri ataerkilliğe

²⁹ Abdulkadir İnan, "Kazak-Kırgızlar'da Yeğenlik Hakkı ve Konuk Aşı Meseleleri", *Makaleler ve İncelemeler*, I, 281-292.

³⁰ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Alan Yayınları, İstanbul 2000, 2. baskı.

³¹ Ü. Hassan, *a.g.e.*, s. 57.

³² Ü. Hassan, *a.g.e.*, s. 71.

³³ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 89-90.

evrilmişlerdi. Ataerkilliğe geçiş o kadar erkendi ki, bu Direnkova gibi bazı Türkiyatçılara “Türkler tarih sahnesine pedersahi ve ekzogami yasasıyla aile kuran bir kavim olarak çıkmışlardır” dedirtebilmiştir.³⁴

Türkler, çok önceleri, tarihinin bilinen zamanlarından beri ataerkil bir düzen içinde yaşasalar da bu tamamen kendine özgüydü çünkü çok uzun yıllar boyunca yaşadıkları anaerkil düzenin izleri de çok açık biçimde görülüyordu. Üstelik göçebe-hayvancı bir kültür olmaları, anaerkilliğin izlerinin yaşamasına olanak sağlıyordu. Nasıl dinsel sistemleri anaerkilliğin izlerini taşıyan ama ataerkil nitelikteki Şamanlıksa, onların ataerkilliği de “ana egemenliğine ait bazı unsurları içinde taşıyan baba egemenliği”³⁵ olarak tanımlanabilirdi.

Türkler İslâmiyet’e geçtiklerinde, bu yeni inançlarına zorlanarak da olsa değişim göstermeye çalıştılar, bunun sonucu olarak, önceki inançlarına ait mitolojileri yeniden yazmaya giriştiler ama kendilerine özgü pedersahî düzenlerinde belirgin bir değişiklik olmadan kaldı. Türklerin bugün de süren ve kadın-erkek ilişkilerindeki temel cinsiyet rollerinin asla değişmesine izin vermeyen kendine özgü pedersahî düzenleri, öncelikle işte bu anaerkillikten ataerkilliğe geçiş sırasında oluşmuştur. Türk ailesinde kadının göreceli olarak özgün ve özgür, sözü geçen konumu, öncelikle Türklerin çok uzun ve etkili bir anaerkil geçmişleri olmasına, ikinci sırada ise göçebe-hayvancı kültür oluşlarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu kendine özgü pedersahîlik öylesine kalıcı bir etki oluşturmaktadır ki, İslâmiyet’le belirgin bir değişikliğe uğramadığı gibi, aslında ona daha kolay uyum sağlayacak potansiyelleri taşımasına rağmen, kadınlık değerleri ve kadınların özgürleşmesi adına yeni bir atılım olan modernlik karşısında da belli bir dirençle varlığını sürdürmektedir.

Değişime direnen cinsiyet rolleri

Kadın-erkek ilişkilerinin toplumsal biçimi, doğrudan doğruya yerleşik yaşama geçilmesi, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin endüstri toplumunu ortaya çıkarması gibi toplumsal etkenler tarafından belirlenmektedir. Bu yüzden göçebe oldukları dönemde oldukça benzer görünüm gösteren Türk toplumundaki kadın-erkek ilişkileri, Akdeniz havzasındaki yerleşik hayata geçildiğinde, bu coğrafyanın karakteristiklerini almakta

³⁴ A. İnan, “Türk Düğünlerinde Exogami İzleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, I, 341-350.

³⁵ Wolfram Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, (Çev. N. Uluğtuğ), TTK Yayınları, Ankara 1942.

gecikmemiş, kadın ve erkek mekânları ayrılmış, kaç-göç başlamıştır. Modern zamanlarla birlikte ağır aksak da olsa Türk toplumundaki kadın-erkek ilişkileri de modern özelliklere doğru evrilmiş, kamusal alanda kadınlar ve erkekler yeniden birbirleriyle karşılaşmaya başlamışlardır.

Demek ki bu durumda bizim aradığımız Türk grup davranışı özellikleri, tamamen tarihsel-toplumsal (bağımlı yani zamana ve koşullara göre değişen, geçici) bir özellik taşıyan kadın-erkek ilişkilerinin (biçimsel) formatında bulunmamaktadır. Ama grup davranışını oluşturan ve tarihin derinliklerine uzanan en dirençli unsurları ararken, toplumsallığın en temel yanlarından birisi olan kadın-erkek ilişkilerinin formatında bulamamak bile içeriğinde, yani toplumsal cinsiyet rollerinde araştırmamızı sürdürmek istiyoruz. Bunun için kadın-erkek ilişkilerinin daha derin içeriklerine yani cinslerin birbirlerine karşı tutum ve davranışlarına, cinsiyet rollerine biraz daha yakından bakmalıyız. Göreceğimiz o ki, Türk yaşam kültüründe toplumsal görünümde değişse de kadın ve erkek cinsiyet rolleri hemen hemen hiç değişmeden kalmıştır.

Ortaylı gibi yazarların “pederşahilik” adını verdikleri, Bizans’taki “baba hukuku”ndan ve Yunan kültüründeki açık kadın düşmanlığından oldukça farklı ve Türklere özgü olan ilişki içeriği, kadın-erkek ilişkisinin formatından çok daha kalıcı bir özellik sergilemektedir.

Türklere kendisini Yaratılış Efsanesi’nde gösteren kadın-erkek cinsiyet rolleri, kadın-erkek ilişkisinin biçimindeki zamana ve koşullara göre değişen özelliklere rağmen kalıcılığını bugüne kadar korumuştur. Yaratılış efsanesine göre erkek ve kâdir-i mutlak olan merhametli Kayra Han Ülgen Ata, bu güzel evreni Akine’den aldığı ilham ile yarattı. Ahlâkın esası olan doğruluk ve metaneti de Ülgen Ata, Akine’den öğrendi. Türk mitolojisinde güç tartışmasız biçimde erkek dünyasına aitken, Orhun Abideleri’nde de adı geçen, çocukların ve hayvan yavrularının hâmisi olan Umay ana gibi panteonda çok önemli ilâheler bulunur. İnsanların saadet ve refahını sağlayan aile tanrıçası, Ateş İlâhe (Ot-ine) dir. Hayatın kaynağı olan güneş ana (Gün-ine), ilâhe iken soğuk yüzlü ay İlâh, (Ay-ata)dır.³⁶ Panteondaki bu işbölümü, Türklerin gündelik yaşamında ve değerler dünyasında da sürer.

Büyük olasılıkla kalabalık Çin Uygarlığına rağmen varlığını sürdürmeye çalışan bir savaşçı-göçebe-hayvancı topluluk olmanın bir sonucu

³⁶ Abdulkadir İnan, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Makaleler ve İncelemeler*, I, 274-280.

olarak Türk yaşam kültürü, bir itaat kültürüdür. Halk devlete ve Gök Tanrı'nın temsilcisi Kağan'a, kadın erkeğe, büyük küçüğe saygı göstermek, itaat etmek zorundadır. Ama Töre Kağan'dan önce gelir; gerekirse Töre'ye uymayan Kağan da alaşağı edilir.³⁷ Yaratılış Destanı'ndan Manas Destanı'na Osmanlı Hanedanına, bozkırdaki çadırdan modern Türk evine kadın-erkek ilişkisinin içeriğindeki bu çizgiyi görmek mümkündür. Eski Türk destanlarında kadın güzel ama aynı zamanda hep uyumlu, hep uysal ve itaatkârdır. Erkek kadını, oğul anayı el üstünde tutar ama er kişi eninde sonunda "kancık" olan kadına sırrını açmayan kişidir. Buna rağmen kadının aile ve toplum içinde bir yeri olduğu kesindir. Hemen hemen tüm bilgiler Türklerin erdeminden ve erkeklerin karşı cinse saygılarından söz ederler; kadının ayrıcalıklı konumunun ve ona verilen değerini altını çizerek.

Kadının toplum içindeki bu yerinin erkeğin yeriyle karşılaştırmasını yapmak için "öğüt"le "emir" arasındaki benzerlik ve farka bakmak gereklidir. Ki zaten büyük Türk destanlarından İrk Bitig'de bu benzetme açıkça yapılır: Kadın öğüt, erkek emir verir. Dede Korkut'ta da kadının öğüt verici yanı vurgulanır; kocanın da onu dinlediği belirtilir.³⁸ İtaat kültürünün içinde berrak olarak görülmesinde güçlükler olsa da, kadının Türk yaşam kültüründeki olumlu yeri belirgindir; öyle ki, İnan,³⁹ Türklerin İslâmiyet'i kabulü sırasındaki olaylar dizisinden birisi olan Harezmsah Muhammet ile annesi Türkan Kadın arasındaki mücadeleyi şeriat ile Türk töresi arasındaki kavga olarak görür; Harezmsah Muhammet "İslâm dine hakikî manasıyla mensup Horasan ve Harezm askerlerine" Türkan Kadın, "yarım Şamanî Kanlı-Kıpçak göçebelerine istinad eder." İnan'a göre İslâm'a geçmekle kaybedeceği hukuksal konumunu yitirmemek için Türk kadını bir direniş göstermiştir.

Buna rağmen, İslâmiyet'e geçişle birlikte, kadının değeri hiçbir zaman diğer İslâm toplumlarındaki kadar kötü olmamıştır. Örneğin Fas burjuvası ve erdemli bir Müslüman olan İbni Batuta hâlâ Türklerde kadınların erkeklerden daha üstün konumda olmalarından şikâyet eder;⁴⁰ Hindistan'ın büyük Türk prensi El Tutmuş tahtını kızı Raziye'ye bırakır;⁴¹

³⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, DTCF Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1972, s. 105.

³⁸ A. İnan, *a.g.e.*, s. 278; J-P. Roux, *a.g.e.*, s. 273.

³⁹ A. İnan, *a.g.e.*, s. 278-280.

⁴⁰ J-P. Roux, *a.g.e.*, s. 275.

⁴¹ J-P. Roux, *a.g.e.*, s. 312.

Osmanlı kent ailesinde çok etkin bir rol oynayan kadının işlevleri “Osmanlı kadın” deyimini yaratmıştır.⁴² Ortaylı, Türklerde kadının konumu hakkında bir fikir verebilmesi için XIV. yüzyıl sonunda Türkiye’den geçen Alman Protestan papazı Salomon Schweigger’in şu sözlerini nakleder: “Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezen, eğlenen yoktur. Çok karılılık yoktur. Herhâlde bu işi denemiş, dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler. Boşanma pek görülüyor. Çünkü boşanırken erkek para ve eşya veriyor ve kız çocuk anaya kalıyor.”⁴³

Kadın, hem eş hem ana olarak çok önemlidir, o kadar önemlidir ki, namusu nomos’tan türetmek ve Akdeniz havzasına mâl etmekle Ortaylı yanılmaktadır: Eski Türk tarihi anlatıları, iffet ve namus için yapılan deşetengiz olaylarla ve kadınların bunca özgür olmalarına rağmen nasıl olup da erkeklerin karşı-cinse ve iffetine böylesine saygılı olduğunun yarattığı şaşkınlığın ifadeleriyle doludur. “Bununla birlikte ahlâk kurallarının ve cinsellikle ilgili hiçbir yaptırımın olmadığı sanılmamalıdır. Genç kızların iffetine her zaman saygı duyulur, evli kadınların iffeti zina, aldatma gibi konulardaki katı kurallarla korunurdu. Yakut, sadakatsizlik edenin diri diri yakıldığını anlatır. İbni Batuta, evli kadına tecavüz eden birinin bedeni ikiye bölünerek öldürüldüğünden söz eder”.⁴⁴

Kadının toplum içindeki (itaate dayalı sisteme ve kendisine verilen role uyum sağlamak koşuluyla sağladığı) bu ayrıcalıklı yerine rağmen, Türklerin kendilerine özgü pederşahî düzeninde erkeksi değerler çok daha baskındır; hatta başka kültürlerde eşine az rastlanır biçimde abartılıdır. Türk mitolojisinde yiğitlik, savaşçılık, sözünde durma, dost canlısı olma gibi erlik göstergesi olan değerler, yalnızca bir cinsin özelliği olarak görülmez, tüm toplumun uyması gereken değerler hâline gelirler. Cins rolleri arasında bu tür bir değer dağılımı, ortak dil kullanımı ve çocuk yetiştirme pratikleri yoluyla kadın-erkek ilişkilerinde neredeyse Türklere özgü diyebileceğimiz bir ataerkillik formunun oluşumuna neden olur. Bu formun belirleyici niteliklerinden birisi tek-eşliliklerdir. İslâmiyet öncesi ve sonrasında, Türk yönetici sınıfları dışında kalan halk kitlelerinin tek eşliliği tercih ettikleri, araştırmacıların ittifak ettikleri bir husustur.⁴⁵

⁴² İ. Doğan, *a.g.e.*, s. 69.

⁴³ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 67.

⁴⁴ J-P. Roux, *a.g.e.*, s. 274.

⁴⁵ İ. Doğan, *a.g.e.*, s. 51-53; A. İnan, *a.g.e.*, s. 274-280; İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 5, 87; Mahmut Tezcan, *Türk Ailesi Antropolojisi*, İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 32; O. Türkdöğen, *a.g.e.*, s. 251.

Monogaminin yanı sıra Türklere özgü diyebileceğimiz bir özellik de neredeyse başlangıçtan beri Türk aile tipinin geniş değil, küçük, çekirdek aile tipinde olmasıdır.⁴⁶

Buradan kadın-erkek ilişkilerinin formatının tarihsel ve toplumsal dolayısıyla geçici bir nitelik taşıdığı ama içeriğinin ataerkilliğin çok özel ve Türklere özgü bir niteliğe büründüğü, Türk grup davranışı içinde ele alınması gereken çok daha derin psikolojik kökleri olduğu sonucu çıkmaktadır. İki yüz yılı aşkın bir süredir ve Cumhuriyetle ivmelenen bir tarzda Türkler modernleşme evresindedirler. Modernleşmenin tek biçimli ve evrensel değil, her topluma özgü bir süreç olduğu, Türk grup davranışının birçok özelliğinin modernlik koşullarında da sürmesinden ve hatta modernliğe “kendine özgü” bir nitelik katmasından bellidir. Türklerin kendilerine özgü toplumsal cinsiyet rolleri, dün İslâm-öncesi kültürün ve Müslüman Türk toplumunun içinde sürüyordu, bugün de modern Türkiye Cumhuriyetinin kendine özgü kültürünün içinde, kadın-erkek ilişkilerinin çekirdeğini oluşturan değer sistemine hayat vermeye devam ediyor. Türk grup davranışının kadın-erkek ilişkilerinde yaşayan bu özelliğini anlayabilirsek, namus cinayetlerini ve şehit analarını anlayabilmek için de yeni bir kapı aralanacaktır.

“‘TURKISH GROUP BEHAVIOR’ SAMPLING IN MEN-WOMEN RELATIONS”

Abstract

Unchanged and relatively constant behaviors of large social groups named as Turks throughout the Turkish history, are described being ‘Turkish group behavior.’ The gender role in Turkish group behavior is one of the good samples found in most behavioral habits.

Although men-women relations, in many respects, in greater Turkish group, have been changed according to the needs and social changes throughout the history, however, the essence of the role of the gender in the society remained unchallengeable. The Turks since the Göktürks have always retained the heritage of exogamic-matriarchal type of social order of the old times. Therefore, Turkish type of patriarchal system, which requires high degree of chastity and prefers monogamy, gives high status to the women.

Keywords

Group behavior, Turkish group behavior, historical psychology, gender role for the Turks.

---

⁴⁶ O. Türkdöğän, *a.g.e.*, s. 118.

